

I ara, què fem?

Breu història de la Teoria (de la Literatura)

ENRIC SULLÀ *Universitat Autònoma de Barcelona*

RESUM: Constitució de la teoria de la literatura, evolució cap a la teoria, auge i crisi de la teoria i de la literatura.

PARAULES CLAU: Història, segle XX, Teoria de la Literatura, Teoria, post-estructuralisme, post-teoria.

ABSTRACT: Origins, evolution, heyday, and crisis of the theory of literature and of literature itself.

KEYWORDS: History, twentieth century, Theory of Literature, Theory, Post-Structuralism, Post-Theory.

Vull contar una història relativament breu, la de la Teoria, que al seu torn és part de la història de la Teoria de la Literatura, la qual és una part de la història de l'estudi de la literatura, la qual és només una part de la història de la mateixa literatura. La de la literatura de moment no s'ha acabat, ni la del seu estudi tampoc, encara que experimenten canvis apreciables; continua la de la Teoria de la Literatura, però no sense complir totes les expectatives; la història que sí que sembla clausurada és la de la Teoria, i, atès que els seus protagonistes en diferents països han acaparat tanta atenció, atès que ha suscitat tanta resistència, polèmiques tan vives, atès que ha projectat tanta llum (obscura, diria més d'un), al final de la història no sobra demanar-se què ha passat i què passarà d'ara endavant.

Mantenint la literatura al rerefons, tot i que la modificació del seu estatut socio-cultural és una qüestió crucial al llarg del segle XX i encara més en el poc que duem del XXI, convé tenir present que el seu estudi, institucionalitzat de fet a mitjan segle XIX, gira a l'entorn de la història de la literatura i de la filologia, amb una pràctica pedagògica específica: el comentari de textos. Destacant damunt d'aquest baix continu, un dels projectes més ambiciosos del segle passat ha estat la constitució d'una ciència de la literatura o, com s'acabarà anomenant, una teoria de la literatura. N'és un exemple l'obra dels formalistes russos i en concret la *Teoria de la literatura*, una

síntesi de B. Tomashevskij (1925), en què l'autor assigna a la teoria o poètica (nom d'innegable tradició clàssica) l'estudi de les maneres com estan fetes les obres literàries. Com que a qualsevol ciència digna d'ostentar aquest nom li cal un mètode i un objecte d'estudi definits, els formalistes van mirar de fer servir les eines descriptives de la lingüística emergent (la que encetava Saussure) i es van proposar com a objecte d'estudi no la literatura, inabastable pel nombre d'objectes (dels quals s'ocupava globalment la història de la literatura), sinó la *literarietat*, la propietat intrínseca la presència de la qual distingiria inequívocament un text literari d'un que no ho fos, una propietat distintiva que residiria en el material de l'obra, el llenguatge. La dictadura soviètica a partir de 1930 va reduir al silenci els formalistes, l'aportació dels quals només va fructificar en els anys 60, quan va ser recuperada a París mitjançant una antologia preparada per un exiliat búlgar, T. Todorov, adequadament titulada *Théorie de la littérature* (1965); la recepció era oportuna perquè corroborava el nucli del projecte estructuralista que s'anava formant des de mitjan anys 50.

A Anglaterra i als Estats Units, la *Theory of literature* (1949), de R. Wellek i A. Warren, condensa l'èxit dels *new critics* a l'hora de desplaçar la filologia i l'historicisme dominants en l'ensenyament de la literatura fins a la universitat i promoure en canvi la crítica, caracteritzada pel que s'ha acabat coneixent com la lectura atenta o minuciosa (*close reading*). Demostrant familiaritat amb els formalistes, Wellek i Warren atribueixen a la teoria de la literatura l'estudi dels principis i les propietats de la literatura en un sentit general, estretament relacionada amb la crítica i la història de la literatura, de les quals seria també la teoria. A diferència de la poètica, que durant segles va ser normativa, aquesta teoria de la literatura és descriptiva, per bé que s'enfronta a dues dificultats difícils de superar. La primera és la definició de l'objecte d'estudi, la literatura, que lògicament hauria de donar raó de tots els textos que es designen com a literatura en qualsevol època (i si volgués ser de debò universal, hauria d'anar més enllà de l'àmbit occidental), i la segona és la necessitat de disposar d'un llenguatge i d'un mètode científicament validables, una empresa complicada per la impossibilitat de promulgar lleis. El que tindria de sistemàtica la teoria de la literatura es reduiria a l'organització dels vastos coneixements acumulats per la història de la reflexió literària (poètica, retòrica, mètrica). L'intent de Wellek i Warren només era reeixit fins a un cert punt, perquè, com al mateix *new criticism*, se li pot retreure precisament la falta d'una teoria sòlida, d'un sistema, i la dependència excessiva de la poesia en la seva definició de literatura (en què conviuen sense fondre's l'elaboració del llenguatge i la ficció).

L'altre moment cabdal en la configuració de la teoria de la literatura com a disciplina en procés de consolidació, seguint els passos del seu model, la lingüística formal, seria l'estructuralisme. La durada d'aquesta tendència és limitada pel que fa a l'elaboració i la formulació, fins i tot a efectes de la relació present es podria con-

cretar en el període que va de 1965, data de la publicació de la citada *Théorie de la littérature*, de T. Todorov, a 1982, data de *Critique de la critique*, en què el mateix Todorov donava per tancat el projecte estructuralista, al qual també havia afegit una *Poétique* (amb dues versions: 1968, 1973), la comesa de la qual no era l'obra literària en si, naturalment, sinó les «propietats particulars d'aquest discurs particular que és el discurs literari». No cal menystenir que el mateix Todorov, en un notable article sobre la noció de literatura (1975), reconeixia que aquesta es podia definir funcionalment però no estructuralment, atès que no hi ha res que la distingeixi d'altres discursos, és a dir, que no és possible aïllar la propietat distintiva del discurs literari, la *literarietat*. Anys a venir també ho haurà d'admetre un altre estructuralista de la primera fornada, G. Genette, a *Fiction et diction* (1991), que ensopega amb el problema que Wellek i Warren no van poder resoldre.

Ben atent a l'escena continental, T. Eagleton va publicar un manual de gran èxit, la *Literary Theory: An introduction* (1983), simptomàtic no sols pel títol mateix sinó també per dos capítols remarcables, un de dedicat a la definició de literatura i un altre a la formació dels estudis literaris a Anglaterra i als Estats Units, atès que disciplina i objecte es fan plegats. Reivindicant una crítica política que identificava amb el feminisme, Eagleton no s'estava de criticar l'estructuralisme i sobretot el postestructuralisme, en ràpida successió aquest d'aquell; el postestructuralisme era, de fet, una designació ben plana aplicada a un grapat de pensadors francesos, resultat del maig de 1968, que, fracassada la revolució, duia la subversió al llenguatge i posava en dubte les nocions clàssiques de veritat, realitat, significat i saber. Encapçalat per J. Derrida i M. Foucault, el conglomerat postestructuralista té una gran influència a Anglaterra i als Estats Units durant els anys 70 i 80 i fins a mitjan anys 90 i tot, en relació estreta amb tots dos països amb un moviment de pensament més còmode d'etiquetar que no de caracteritzar: el *postmodernism*, que, per evitar la confusió amb altres accepcions del terme (un estil, una època), convé traduir com a crítica o teoria postmoderna, una altra vegada amb pensadors francesos al capdavant (J. Baudrillard i J. F. Lyotard). No ha d'estranyar, doncs, que la presència aclaparadora del pensament francès en la teoria i la crítica angloamericana hagi merescut la denominació d'origen *french theory*, no pas exempta d'ironia. Un cop el projecte de ciència autònoma que volia ser la teoria de la literatura (R. Barthes a *Critique et vérité*, el 1966, encara parlava de ciència de la literatura) va entrar en crisi amb l'estructuralisme i el model de la lingüística formal (que troba competència en l'anàlisi del discurs o la pragmàtica), aquests són els anys de la Teoria, ara sense adjectius.

Si R. Barthes serviria per explicar una bona part de la història de la teoria de la literatura a França i potser també en l'àmbit angloamericà (i hispànic), un professor, J. Culler, n'aixeca acta fefaent: publica *Structuralist poetics* el 1975, on fa un balanç tan documentat i rigorós com tendencios de l'estructuralisme i n'anuncia l'e-

volució que el fa passar per la deconstrucció (*On deconstruction* és del 1983) per arribar a *Literary theory: A very short introduction*, de 1997. El títol d'aquest breu llibret és desmentit pel del primer capítol: Teoria literària esdevé teoria, o Teoria, per bé que el següent capítol s'ocupa de la definició de literatura i de la seva importància sociocultural, raó per la qual el tercer capítol es dedica a la relació entre la literatura i els Estudis Culturals. I què és la Teoria, segons Culler? Doncs Teoria «designa obres que han aconseguit desafiar i reorientar el pensament en camps diferents d'aquells als quals en aparença pertanyen», condició que satisfan, per exemple, el filòsof Derrida, l'historiador Foucault o el psicoanalista Lacan. Encara més, la Teoria seria interdisciplinària, analítica, especulativa, reflexiva i faria la crítica del sentit comú (ho corrobora, però en un sentit divers, A. Compagnon a *Le démon de la théorie*, 1998); en aquell tercer capítol, Culler precisa que l'objecte de la Teoria és «una cosa així com les "pràctiques significants", la producció i representació de l'experiència i la constitució dels subjectes humans, en resum, una cosa com ara la cultura en el sentit més ampli», la qual cosa li permet declarar que els *cultural studies* són la pràctica de la teoria, la qual al seu torn seria tot allò que, per escurçar, es designa com a Teoria; més encara, els *cultural studies* colonitzarien els estudis literaris atès que la literatura és una pràctica cultural més. Ara, sorgits a Anglaterra a mitjan anys 60, consolidats entre els 70 i els 80 i protagonistes d'una fulminant expansió internacional a partir dels 90, arrelats sobretot a l'àmbit angloamericà (i potser llatinoamericà), els *cultural studies* bé podrien ser un motiu seriós d'inquietud perquè si alguna cosa els caracteritza és que s'han dedicat a l'estudi de la cultura de masses (o popular) contemporània, més atents als mitjans audiovisuals que no a la literatura (popular o no). Només cal examinar la producció del *Center for Contemporary Cultural Studies* de la Universitat de Birmingham i del seu director més conegut, S. Hall, a penes compensada per l'obra solitària de R. Williams.

Aquest és un punt d'extrema importància en l'escena teòrica angloamericana, perquè des de posicions més o menys radicals (d'esquerra, feministes, afroamericanes) la cultura humanística era identificada amb la literatura culta, tal com proposava M. Arnold en una maniobra que atorgava a l'estudi de la literatura una funció social, cultural i educativa fonamental. Encara facilitava més la polèmica l'equiparació de la literatura amb un cànnon amarat dels valors associats amb l'humanisme liberal (eurocentrisme, patriarcat, heterosexualitat, classisme) del qual eren exclosos tant les dones com les minories ètniques i sexuals. Representar el cànnon literari com una llista tancada i inamovible d'autors i obres, com una Bíblia, i fer la universitat responsable de la seva administració, com una església, va servir per desencadenar les *canon wars* que van encendre els campus de les universitats nord-americanes entre els anys 80 i 90, probablement com a resposta a les demandes d'una societat multiètnica més sensible a les reivindicacions del feminisme i de les minories. La polèmica va saltar als mitjans de comunicació per la indiscutible dimensió politico-

cultural i es va tancar no solament amb l'obertura del cànon dominant, sinó també amb la seva fragmentació en cànons dreçats amb criteris identitaris bàsicament de raça i gènere.

Els *cultural studies* van contribuir a les *canon wars*, és clar, però al mateix temps empenien un altre procés que no solament tancava sinó que esborrava el projecte formalista-estructuralista: la crítica als suposats privilegis de la literatura en la cultura. N'és un símptoma inequívoc des del mateix títol un llibre d'A. Easthope, *Literary into cultural studies* (1991), la primera part del qual estava dedicada al col·lapse dels estudis literaris amb un capítol en què s'examinava la «dissolució de l'objecte literari», on, no obstant el tema, analitzava un poema canònic de G. M. Hopkins, «The windhover»; que s'ocupi en altres moments de cinema (*Chinatown*) o que compari *Heart of darkness* i *Tarzan of the apes*, no resulta avui res d'estrany, perquè a moltes classes de literatura de diferents nivells les versions cinematogràfiques dels clàssics són un recurs habitual, com també l'examen d'obres de gènere (policíac, fantasia, ciència ficció). Una explicació possible estaria relacionada amb el canvi sociocultural que implica, d'una banda, una cultura de masses global basada en els mitjans audiovisuals i, de l'altra, amb l'accés a la universitat tant d'un professorat que va créixer amb productes d'aquesta cultura i no hi vol renunciar com, sobretot, de fornades d'estudiants que, cada vegada més, no tenen cap altra cultura que aquesta.

Ha arribat el moment de tancar línies narratives. Sembla que, a desgrat dels problemes de definició i dels intents de dissolució, la literatura (cultura i popular) encara no ha mort (per bé que A. Kernan ho va anunciar el 1990), ni tampoc no han desaparegut els estudis literaris, potser perquè a l'ensenyament la literatura encara hi té un lloc (decreixent). De moment, sembla que s'ha esgotat el trajecte de la teoria de la literatura, lligada al corrent formalista-estructuralista assimilat i diluït, però hi ha consens que la Teoria va fer el ple entre 1970 i 1980 (encara que, de fet, s'allarga des dels anys 60 fins als 90) i que ha decandit, potser per la desaparició dels mestres, potser perquè amb ella la literatura va fer el cant de cigne i, adaptada a un entorn electrònic multimèdia, no tornarà a tenir ni la forma ni la funció amb què ha estat el centre de la cultura humanística durant uns quants segles. Sigui com sigui, ja es parla de *post-theory* o, més discretament, d'*After theory* (T. Eagleton, 2003), una etapa, no de teoria, sinó de *teories*, sense cap referència concreta. Que hi ha una consciència dels excessos de la teoria ho palesaré mitjançant tres noms que ja han comparegut abans. Per començar, J. Culler, que en la seva col·laboració en una obra de títol prou indicatiu, *What it's left of theory?* (2000), proposa «tornar a les obres literàries concretes»; després T. Todorov, que a *La littérature en péril* (2007) denuncia que l'estudi de la literatura no és una finalitat en ella mateixa, com sembla que proposa la teoria, sinó un instrument per a la realització personal; i, finalment, T. Eagleton, que a *The event of literature* (2012) recupera la literatura i, amb l'ajuda de

la filosofia, s'esforça a explicar què significa avui dia. Malgrat tot, no em resisteixo a preguntar tant als qui s'hi han resistit, a la Teoria, com als qui n'han fet poca o molta, si no ha passat res, si no ha canviat res, en aquests anys, si és que cal tornar al que mai no s'ha deixat de fer (filologia, història, comentari de textos, estudi dels clàssics). Però si la resposta és que sí, que alguna cosa ha canviat, que la literatura es veu i es llegeix d'una altra manera, aleshores ens podem demanar: i ara què fem?